

УКРАЇНСЬКИЙ НЕОРОМАНТИЗМ В ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ПОГЛЯДАХ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Однією з інтелектуальних новацій епохи модерну, що з'явилися на зламі ХІХ-ХХ ст., була неоромантична теорія. Її варіантом в українській історіографії, на наш погляд, був державницький напрямок з його елітаризмом, пріоритетом національно-політичної ідеології над наукою, героїзацією історії, гіперболізацією особистісного чинника. Саме історики-державники, починаючи від В.Липинського, на відміну від сцієнтистсько-позитивістських настанов послідовників школи М.Грушевського, на перший план при вивченні минулого висували потреби зростаючого національного організму. Основним завданням було проголошено формування та пробудження національної самосвідомості шляхом демонстрації “славних” подій вітчизняної історії, акцентування уваги на “героїчних” її періодах. Реалізація такого підходу до вивчення минулого призводила до викривлення його дійсного образу, оскільки поза дослідженням залишалися “спокійні” періоди історії, недостатня увага приділялась також економічно-господарському та соціально-культурному життю народу. Надмірна політизація історичної науки сприяла реанімації старих та появи нових історичних міфів, що повинні були тримати в тонусі національне почуття. Ці міфи, виконуючи свою короткотривалу “будительську” роль, згодом міцно “осідали” у масовій свідомості як стійкі історіографічні стереотипи, котрих негативні впливи відчуваємо ще й досі.

Зазначимо, що неоромантична концептуальність узагалі була характерною рисою історіографій поневолених народів¹. Так, наприклад, сучасний польський історіограф Єжи Матерніцький зазначає: “Роки 1900-1918 характеризуються в історії польської історіографії домінуванням неоромантичного напрямку, початки якого сягають у Польщі кінця ХІХ ст.”². Неоромантична теорія зменшувала наукову вартість історичних творів, призводила до міфологізації минулого. Неоромантизм, який значно поширився в європейській історіографії, сьогодні досить докладно вивчений істориками. Це стосується як загальних суспільно-політичних, так і методологічних чинників, котрі спричинили його появу³. Але для сучасної української історіографії особливо актуальним є висунення його адептами двох важливих і взаємопов'язаних методологічних проблем: соціальної функції історії та співвідношення науки й політичної ідеології. Розв'язання цих проблем завжди турбувало дослідників минулого, а також ділило їх на протилежні табори. Вони неодмінно змушені були ставити питання і давати на нього відповідь: чи історичне пізнання повинно служити поглибленню об'єктивних знань про суспільні процеси, чи мусить обслуговувати поточні інтереси суспільства на даному етапі його еволюції? Як розуміти взаємозв'язок науки і суспільства, яким чином наука повинна йому служити? Чи є історія наукою у вузькому розумінні цього

слова? Український неоромантизм дав на них свої відповіді. Але їх тривалість і придатність виявилися дуже короткочасними. Спробуємо зрозуміти, якими ж були ці відповіді і чому вони виявились нетривкими.

Наприкінці XIX ст. позитивізм з його повагою до реальних фактів і критичним методом мав дуже сильні позиції у вітчизняній історіографії. Так, ще 1895 р. з приводу праці В.Коцовського М.Грушевський в душі позитивістського скептицизму занотував: “Уважав я найбільше на методологічну сторону праці; як тон, кажуть, робить музику, так від методи починається наука, тому ця сторона й заслуговує особливої уваги. Всякий в праці науковій мусить виразно відрізнити факт від догадки або відомости незафактованої; фактичний вивод може постати тільки на основі фактів; на догадках і суперечних відомостях можна збудувати тільки гіпотезу, яку можна ставити тільки як гіпотезу, з резервою, і яка тільки через довгу перевірку новими датами може придбати собі віру”⁴. Нові методи, які проникали в історіографію з соціології, психології, етнології та інших наук, адаптувалися на тому ж позитивістському ґрунті з його найголовнішим надбанням – критичним підходом до аналізу на всіх стадіях дослідження. Навіть один із засновників неоромантичного напрямку в українській історіографії В.Липинський, солідаризуючись зі сцієнтистськими поглядами М.Грушевського, з приводу виходу чергового тому “Історії України-Руси” писав до останнього: “Велике, щире спасибі за прислану мені Вашу “Історію”! Чудова книжка – не кажучи вже про зміст – своїм укладом, формою і зовнішнім виглядом! Не можу здержатись, щоб з Вами оцім моїм враженням, яке я виніс по прочитанню Вашої “Історії”, не поділитись. Прийміть його, Пане Професоре, як гадку людини, для котрої дорога є наша минувшина і все, що має на меті духово воскресити її, показати в світлі науки”⁵ (підкреслено нами – В.Т.).

На зламі XIX-XX ст. в українських інтелектуальних колах гостро постала потреба написання науково-популярної історії України. Старі підручники, як, наприклад, праця О.Єфименко, вже не відповідали вимогам, які стояли перед історичною наукою того часу. Згадував про це також М.Грушевський, який від початку 90-х рр. XIX ст. планував написати популярну історію України, навіть з такої історії хотів розпочати свій творчий шлях, як про це зазначив у автобіографії⁶. В архіві історика зберігається чернетковий начерк такої роботи під назвою “Про старовину і про найдавніші часи народу нашого”, датований 1894 р.⁷. Але друком спочатку з’являється розрахований на освіченого читача російськомовний “Очерк истории украинского народа”, що витримав до вибуху Першої світової війни три видання (1904, 1906 і 1911 рр.). У 1907 р. вийшла також популярна багато ілюстрована брошура професора “Про старі часи на Україні”. Але ця книга М.Грушевського була занадто стислою, він планував одразу ж почати роботу над більшою ілюстрованою історією, про що знало широке коло його знайомих, котрі допомагали підшукувати художників для її ілюстрування. Взагалі, підкреслюючи важливість видання популярно-наукової історії України рідною мовою, професор у передмові до “Ілюстрованої історії України” писав: “Не знаю, чи треба толкувати, як я її завдання розумів, бо поглянувши в сю книжку кожний тямущий сам то зміркує. Хотів я дати громадянству нашому книгу написану легко і приступно, оживлену образами минулого життя, уривками нашої старої творчості, нашої словесности ... Хотів не обмежитися самою тільки зверхнею історією володарів і війн, а показати і те, як жилося народови, в яким напрямі розвивалося його жите громадське і культурне”⁸. Життєву необхідність видання науково-популярної україномовної історії України усвідомлював також В.Липинський. У листі до М.Грушевського він писав: “Тепер здається мені, такий час, що популяризація історії це одно з найважливіших культурних і політичних завдань,

а позаяк до українства напливають все нові верстви, котрі з попередньою українською літературою не ознайомлені, то така [...] річ дуже і дуже потрібна”⁹. Саме тому велика увага суспільства була прикута до появи першої популярної праці – книги М.Аркаса, а дискусія навколо неї викликала такий значний резонанс. Саме ця дискусія, на наше переконання, засвідчила появу в українському історіографічному топосі нового, державницького за своєю ідеологією, напрямку та поклала початок функціонуванню неоромантизму у вітчизняній історичній науці.

Події, пов’язані з виданням “Історії України-Русі” М.Аркаса та дискусією навколо неї, досить повно досліджені сучасними істориками¹⁰. Вчені детально вивчили обставини, в яких М.Аркас писав цю роботу, проаналізували ідейні позиції його критиків та прихильників, дали оцінку самій книзі як явищу української історіографії. Проте акцентування на суспільно-політичному резонансі праці, вивчення події лише в контексті протистояння М.Грушевського та його ідейних опонентів зробило другорядним інший, історіографічний, контекст. Однак саме він, на нашу думку, і є найцікавішим. Адже унікальним видається факт, коли не книга (у даному випадку – “Історія України-Русі” М.Аркаса – звичайна популярна праця компілятивного характеру), а дискусія навколо неї поклала початок новому історіографічному феномену. Оскільки “справу М.Аркаса” досить повно навітлено в літературі, зупинимося лише на тих моментах, що цікавлять нас у розрізі зазначеної теми.

Зауважимо також, що рецензію М.Грушевського на книгу М.Аркаса доцільно розглядати в загальному контексті критики неоромантичної концептуальності, що її провадив учений на сторінках наукової періодики, починаючи з кінця ХІХ ст. “Мусимо рішучо пятнувати всякий прояв ігнорачії й легковаження наукових вимог, – пише М.Грушевський, – чи то виходить він від когось з земляків чи чужинців, що беруться писати про українські річі”¹¹. Дослідник перераховує ознаки неоромантичної концептуальності: визнання дії провіденціальних сил в історії, “культ героя”, “методичні скоки”, “ненаукова термінологія”¹². На думку вченого, боротьба із міфологізацією лежить на шляху критичного вивчення джерел – “і вся романтичність розвіється, як мрія”¹³. Основна причина міфологізації, вважає М.Грушевський, полягає в дилетантизмі історика, нехтуванні ним науковими вимогами. “Салонне трактування науки”, орієнтація лише на смаки публіки, застерігає професор, перетворює науковця на письменника та публіциста¹⁴. Тому М.Грушевський з такою увагою та прихильністю розглядає твори дослідників, написані з урахуванням “науковости, об’єктивности і обережности метода”¹⁵.

Критичне ставлення до нашої минувшини, на думку М.Грушевського, необхідне й з огляду на початковий етап формування національної історіографії; обумовлене тим, що не встигли ще виробитись механізми та традиція боротьби із міфологізацією. Вчений ставить проблему професійної та етичної відповідальності історика перед суспільством за свої праці. Найбільш суворі з наукового погляду вимоги, на думку професора, мають висуватися до популярних курсів, написаних для широкого загалу, оскільки саме вони формують історичну свідомість суспільства.

Першим з істориків “Історію України-Русі” М.Аркаса прочитав В.Липинський. Про його реакцію на книгу дізнаємося з листа до автора праці. Листа написано у піднесеному, майже панегіричному тоні. В ньому відсутні будь-які серйозні зауваження до змісту чи оформлення книги, лише зауважено, що “ті ж дрібні помилки, які часом стрічаються, зовсім не шкодять змістові книжки і, що найголовніше, не псуують загального вражіння, не шкодять... її духови”. Навпаки, В.Липинський зазначав, що його приваблює змістове

наповнення та зовнішній бік праці, її стильова форма, народна мова, “простий, ядерний, ляпидарний” стиль. Пишучи про значення книги, вчений підносить насамперед її важливу просвітню, соціальну функцію. “Читаючи Вашу книжку, – зауважив В.Липинський, – я все мав на увазі, що це як Ви в передмові кажете: “повинна бути популярна доступна для кожного історія свого народу”, і саме, прикладаючи до неї таку оцінку, можна сказати, що “Історія” Ваша зовсім відповідає своїй цілі”¹⁶.

М.Грушевський, прочитавши працю М.Аркаса, попросив В.Липинського написати на неї рецензію, яка була опублікована на сторінках “Літературно-Наукового Вісника”. Тут підхід уже мав бути дещо іншим – рецензія вимагала передусім прискіпливої фахової оцінки, на яку, окрім усього іншого, зважував перед публікацією визначний історик України. Отже, В.Липинський повинен був дати конкретний аналіз змісту твору, що й було зроблено. Однак рецензент, усе ж, не вважав за потрібне говорити лише про наукову вартість чи помилковість книги. Він знову, хоч і не так широко, як у листі, підкреслив культурно-національне значення видання.

В.Липинський, у цілому, давав позитивну оцінку книзі М.Аркаса. В числі її переваг рецензент називав просту мову; легку, популярну форму викладу; вдале використання історичних легенд та фольклору; спокійний об’єктивний тон, що нагадує літописний стиль; чітку періодизацію та поділ на дрібні розділи. Особливо критик відзначив велику любов до українського народу, яким перейнята книга, “се почуття передається і читачеві, воно будить в нім національну свідомість та національну самоповагу”.

Критичні зауваження рецензента зводилися до вказівок на численні зайві дати та факти, що мало стосуються історії України; нерівномірності опису подій (наприклад, на еволюцію селянства за 1687-1764 роки відведено всього 20 рядків); штучність періодизації історії України (наприклад, скіфо-сарматський період важко виокремити як самостійний в історії українського народу; розділення Київського і Галицького, Литовського і Польського періодів тощо); дуже побіжні й поверхові зауваги щодо соціальної еволюції українців; надто схематичне наświetлення українського відродження. В.Липинський зауважив, що у автора “не видно якогось суцільного погляду на цілу історичну еволюцію українського народу”. У книзі чітко не йдеться навіть про початки нашої історії і постійно сплутуються терміни “руський” і “український”. Критик вказував на ненауковість футуристичного опису можливих варіантів історичних подій (“якби і т.д.”). Неприємно вражала також кількість крові та суцільна різанина в описі подій XVII-XVIII ст. Шкідливим для “поширення почуття національної єдності серед широких кругів українського народу” було протиставлення Наддніпрянщини та Галичини. В.Липинський детально перерахував також усі дрібні похибки, елементарні помилки та недоречності в тексті, ілюстраціях і картах¹⁷. Основне ж значення книги, наголошував вчений, полягало в тому, що вона виконувала важливу просвітню, соціальну функцію.

М.Грушевського не задовольнила візія соціальної ролі історіографії, запропонована В.Липинським, і він додав до його рецензії свої зауваги. Професор оминув зовнішній вплив книги і сам факт її появи як національно-культурного явища, проаналізувавши її внутрішній зміст, основну ідею, ілюстративну наповненість. Як відомо, щодо наукової критики вчений був надзвичайно принциповим¹⁸. Безперечно, М.Грушевський не міг уникнути рецензування книги М.Аркаса з кількох причин: то було перше україномовне видання загальної історії України, яке набуло широкого розголосу; професор готував розгорнутий курс вітчизняної історії, а також ілюстративний посібник; як науковець, він завжди виступав проти дилетантизму. На початку рецензії вчений ствердив, що

книгу М.Аркаса не можна залишити без уваги з огляду на її широке розповсюдження. Значить, справедливо вважав він, вона надовго “буде книгою премудрості по українській історії для дуже багатьох українців”. Однак, написана непрофесіоналом, із численними, часто елементарними, неточностями і невибачними помилками, така “Історія України”, на думку критика, “зістанеться сумною памятокою необачності чи несолідності нашої інтелігенції, яка нагодувала широкі маси свого народу, жадні самопізнання, таким нещасливим – і з наукового і з національного і просто з просвітно-педагогічного погляду виробом, як книга д. Аркаса”.

М.Грушевський ставив досить жорсткі, але справедливі вимоги до популярних творів, які мали за завдання просвіту та виховання народу. Таку книгу, на його тверде переконання, міг писати лише добре ознайомлений із предметом фахівець, який, крім того, мав би талант популяризації та лаконічного викладу основного, сутнісних речей. Така книга, як ніяка інша наукова праця, мала б бути ретельно продуманою та спланованою.

Книга ж М.Аркаса вирізнялася величезною кількістю помилок – не лише дрібних, “а фальшами, страшенними недоглядами, просто дикими у науковім підручнику висловами і поглядами”. М.Грушевський наводив численні приклади на доказ цього, завершуючи свій розгляд питанням: “То чим як не джерелом безконечних баламуцтв став отсей підручник української історії? ... Справді незнати, чи не ліпше вже від сих заміток, предивних убогістю, неповністю свого змісту і масою фактичних помилок, – повне мовчання, яким поминув автор письменський рух кінця XVI і поч. XVII в.”.

Найбільш значним недоліком концепції рецензованої роботи, на думку М.Грушевського, була відсутність розгляду власне національних відносин та винесення на перший план політичної історії – “возшествія” на престоли різних монархів, перебіги їхнього правління, безкінечні війни та договори. Все це викладено сухо, блідо, з масою зайвих дат та дріб’язкової інформації. Сам виклад нецікавий, незручний і примітивний – не викладено головне, не проаналізовані основні напрямки та тенденції, натомість наведено багато матеріалу, що не стосується української історії. Висновки рецензента досить суворі: “Книжка не годна дати читачеві поняття навіть про ту зверхню історію України, котрою автор займається... попередні українські покоління виступають якимись історичними безштаньками, що товчуться без цілі й причини, без розуміння положення, без якихось провідних гадок... Се історія без історії, без культурного, суспільного і політичного змісту... читач більш тямущий міг би набрати з сеї книги дуже сумного (і невірного) поняття про історичну минувшість нашого народу, його історичну, політичну, культурну вартість”.

М.Грушевський висловив подив, як таку слабку “шкідливу з наукового, просвітнього, національного погляду книгу” так розхвалюють і поширюють у масах, дають замість доброї інтелектуальної поживи сурогат. На його думку, це доказ великої байдужості у трактуванні соціальних функцій історичної науки та брак самоповаги. Наприкінці вчений зазначав, що М.Аркас “безперечно перейнятий гарячою любов’ю до свого народу і його минувшини”, що він знає його “як чоловіка щиро прихильного українству і не сумнівається ні на хвилину в його добрих замірах”, але для написання вартісної книги для народу “одних добрих замірів мало”¹⁹. Своєю рецензією вчений також підкреслив давню думку, яку підтримував протягом усього життя: в науці немає місця дилетантизму, популяризація має йти слідом за науковими пошуками, а не навпаки. Пояснюючи свою безкомпромісність та наукову принциповість, М.Грушевський у листі до Є.Чикаленка підкреслював, що його критичні зауваження викладені виключно “по долгу історика”²⁰.

Рецензії М.Грушевського та В.Липинського спричинили тривалу дискусію у публіцистиці та науковій літературі. Опоненти наголошували, що, оскільки твір М.Аркаса має популярний характер, то й вимоги до нього мають бути набагато лояльніші, ніж до праці наукової. Деякі навіть переконували, що народ “не проковтне” рафінованонаукової популярної книги, а саме така праця – “грубого помолу” – допоможе сформувати національну самосвідомість. Так, р.Піснячевський твердив, що книга М.Аркаса вповні відповідає рівневі читача, який вживає лише “манну кашку легенького прагматичного оповіданнячка”. Він зауважив, що автор, який напише історію України такою ж народною мовою і так дешево видасть, – отримає таку ж народну подяку, як і М.Аркас. Р. Піснячевський писав, що коли професори дадуть кращій історичній популярній твір, то книга М.Аркаса буде покладена на полицю, а до того автор “готовий за це прийняти свідомство культурного убожества хоч би і з рук вельмишановного професора!”. Публіцист цитував проникливий лист селянина-книгоноші з оцінкою книги М.Аркаса²¹. Інший рецензент – В.Біднов – констатував велику популярність праці серед простолюду, на який вона мала великий вплив і пробуджувала національну свідомість. Критик писав, що автор “безумовно зробив велику послугу нашому національному рухові; наукові та художні хиби не заважали їй (книзі – В.Т.) робити свій вплив на ті кола, серед котрих книга розповсюджувалася. Досвід наших днів дає нам яскраві докази того, що не науковість захоплює громадянство, а щось інше, протилежне першій”²². Про велику національно-культурницьку роль книги М.Аркаса, значний внесок у підняття національної самосвідомості писали автори “Історії України-Русі” також Є.Чикаленко, Б.Грінченко, Б.Степаненко, Г.Хоткевич.

М.Грушевський доводив хибність бачення соціальних функцій історії, висловленого на сторінках “Літературно-Наукового Вістника”. Він переконував, що кожна помилка в такого роду літературі обертається стійким історіографічним міфом, який важко буде подолати у майбутньому. Вчений писав, що книга М.Аркаса, можливо, і не заслужила б такої уваги, якби її так активно не рекламували і не зробили “чи не найпопулярнішою книжкою по українській історії”. Але ж народ потребує правдивих поглядів на минуле. На думку М.Грушевського, не можна підлаштовуватися під людські смаки та низький загальний рівень – треба “мати сором перед незрячістю та не частувати їх казна чим, уповаючи на ту незрячість”. Вчений знову критикував “безконечні баламуцтва” і грубі помилки книги (неправильні поняття про українську територію, відсутність історії культури, помилкове тлумачення соціальних процесів, повне ігнорування українського відродження, елементи казенної лояльності); кривавий колорит і безконечну різанину; сухість, схематизм викладу; переобтяження другорядним матеріалом.

Оцінюючи популярність книги в народі та гарні відгуки, рецензент зауважував, що “читають її з пієтизмом, може й плачуть, але питання велике – які погляди на свою минувшину, на історичні завдання свого народу виносять з неї”. М.Грушевський констатував, що бажаної ідеології та національної концепції висвітлення історії України в книзі М.Аркаса нема. Неправда не є просвітою, переконаний історик. Ефекти кривавих помст не можуть служити задля піднесення національного почуття. “Нашим завданням не може бути всякою ціною, всякими способами дбати тільки про подразнення національного інстинкту. Націоналізм для націоналізму не може бути нашою метою”. Якщо твердити, що основним у популярній книзі мають бути “націоналістичні ефекти”, а не наукова правда та поступова ідеологія, то жоден історик-професіонал не захоче і не зможе писати популярну історію України. Для професіонала поширення в широких масах результатів своєї багаторічної праці “може бути річчю надзвичайно

дорогою – верхом наукової роботи”. Пристосування книги до запитів народу, типу звичних легенд про Єрусланів Лазаревичів, штучне приниження рівня культури є “смертельна провина перед інтересами свого народу”. Між тим, писав М.Грушевський, ми продовжуємо валити в одну купу “хуторних велетнів” із фахівцями, а це “безмірно дискредитує українство в очах людей...”. Штучно знижуючи рівень української культури до рівня низів, відчужують від неї ті “освіченіші верстви”, до котрих даремно потім звертаються зі своїми закликами. Це велика шкода для українства і з нею треба боротися, не зважаючи ні на що, “а стати на становищі популярної культури – значить безповоротно післати свою інтелігенцію на пастівні чужої культури і зістатися при “домашнім обіході”, для ужитку “братів незрячих гречкосіїв”; значить своїми руками прибити до української культури се тавро низшої, мужичої, несправжньої – се саме тавро, котре силкувалися з неї зняти покоління борців українського відродження”²³.

Продовжуючи дискусію, своє бачення проблеми суспільної ролі історії виклав і В.Липинський. Відповідаючи на закиди В.Піснячевського в спеціальній статті на сторінках київської “Ради”, історик підкреслював, що в цій книзі багато хиб з погляду науки, але вона не є науковим твором, а лише популярним нарисом. Основна цінність “Історії” М.Аркаса полягає в її національно-культурному значенні. В.Липинський зазначав: “Вважаю появу цієї історії явищем у нашому національному життю безумовно відрадним, а для справи національного відродження корисним, хоч особисто не солідаризуюсь зовсім з її хаотичною ідеологією і з деякими, несимпатичними для мене рисами та тенденціями”. На думку історика, книга М.Аркаса свідчила про зростання національної самосвідомості і стала переходом від ідеології “отечественных історій” до ідеології сучасного свідомого українства. Національне відродження не може бути лише елітарним, або інтелігентським, воно має торкатися цілого народу. Нижчі його верстви, тобто переважна маса, не готові, до чогось більш серйозного. Тому саме серед них книга М.Аркаса “...робить і довго ще робитиме... діло для цього відродження користне”²⁴.

Отже, у відгуках М.Грушевського та В.Липинського на “Історію України-Русі” М.Аркаса вперше в українській історіографії виразно зазначилась методологічна відмінність між класичними сцієнтистськими уявленнями про історичну науку та новими неоромантичними до неї підходами. Прикметно, що дискусія точилася довкола соціальних ролей історіографії, адже перед українськими інтелектуалами стояло першочергове завдання активізації “національного інстинкту”, як писав М.Грушевський. У цій дискусії чітко визначилися два погляди на проблему функціонування історичної науки у суспільстві. Перший, позитивістський, реалізований у працях М.Грушевського, обстоював пріоритетність суворих наукових вимог перед будь-якими політико-ідеологічними інтенціями. Другий, неоромантичний, презентований поглядами В.Липинського та його однодумців, навпаки, національний та політико-ідеологічний момент розумів як визначальний, сенсоутворюючий при реконструкції минулого. Не будемо давати оцінки зазначеним концепціям, оскільки в історіографії домінує думка про пріоритетність в українській інтелектуальній традиції теоретичної візії М.Грушевського²⁵. Зазначимо лише, що розпочата дискусія сприяла розвиткові та саморефлексії вітчизняної Клію, спонукала істориків заглиблюватись у теоретичні підвалини своєї науки, тим самим вводячи українську науку в європейський історіографічний простір.

Безперечно, відмова неоромантиків від беззастережного дотримання критеріїв науковості та підпорядкування науки політичним інтересам відіграли певну роль у національному згуртуванні українського суспільства та формуванні національної

самосвідомості. Однак неоромантизм сприяв не лише поширенню, а й укоріненню в суспільній свідомості низки історичних міфів, витіснення яких було досить складним. Як виявилось, ідеалізація національної історії, яка, на перший погляд, сприяє зростанню патріотизму, має своїм більш далекосяжним і тривалим наслідком поширення настроїв національної винятковості та ксенофобії. Розвиток як української, так і інших історіографій свідчить і постійно нагадує про те, що наука повинна зберігати певну дистанцію від політики та ідеології, виконувати власні соціальні функції, даючи насамперед наукові знання, засновані на критичному підході до будь-яких історичних фактів, логічному аналізу та методологічній рефлексії. Варто нагадати слова М.Грушевського, який ще наприкінці XIX ст. проголошував: “Наука – се непрестанний скептицизм”²⁶.

Аксіологічні переконання М.Грушевського важливі для вітчизняної історіографії не тільки в контексті методологічної дискусії на зламі XIX-XX ст., вони залишаються суголосними також стосовно сучасних тенденцій світової історіографії. Критикуючи крайнощі історичного релятивізму, вчені різних країн наголошують на соціальній відповідальності дослідника за свою працю. Вони закликають однодумців рішуче виступити проти “військової машини скептицизму” та фальсифікації, що вражають пам’ять, оскільки зраджують пізнання. І якщо можливість досягнення історичної істини сьогодні більшість науковців ставить під сумнів, то безперечним є переконання, що “викриття історичних міфів – ось одне з головних завдань історика”²⁷.

Неоромантизм не набув загального поширення в українській історіографії на початку XX ст. Реакція дослідників на його вияви зміцнила переконання про необхідність піднесення ролі науки у суспільному житті, поширення наукових знань серед широких верств населення. Наука та наукові знання більшою мірою служать суспільству, коли вони дають правдиву картину подій і явищ минулого, ніж коли намагаються “підретушувати” історію. Український неоромантизм досить швидко змусив серйозних істориків відмовитися від схематично-спрощеного розуміння соціальних функцій і призначення своєї дисципліни. Історія, якщо вона претендує на високе звання науки, повинна давати всебічний образ минулого, а не підлаштовувати його під ті чи інші повороти політичної ситуації.

¹ Зашкільняк Л.О. Історична концепція М.Грушевського в контексті східноєвропейської історіографії // Вісник ЛДУ. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 112.

² Maternicki J. Historiografia polska XX wieku. Cz.1: Lata 1900-1918. – Wrocław etc., – 1982. – S. 7.

³ Зашкільняк Л.А. Формирование и развитие исторической науки в Польше. – Львов, 1986; Зашкільняк Л. Неоромантизм у польській історіографії початку XX ст. (До питання про соціальну функцію історії) // Проблеми слов’янознавства. – Львів: Видавництво “Світ”, 1993. – Вип. 45. – С. 36-43; Adamus J. Problemy polskiego neoromantyzmu historycznego // Kwartalnik Historyczny. – 1958. – N 1; Historycy o historii: Od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego 1775-1918. Zebrał i opracował Serejski M.H. – Warszawa, 1963; Maternicki J. Historiografia polska XX wieku. Cz.1: Lata 1900-1918. – Wrocław etc., – 1982.

⁴ Грушевський М. [Рецензія] Коцовський В. Історично-літературні заметки до “Слова” о полку Ігоревом. Львів, 1893 // ЗНТШ. – 1895. – Т. V. – С. 10.

⁵ Лист В.Липинського до М.Грушевського від 9. 05. 1911. // Листування Михайла Грушевського. – Т. 2. – Київ-Нью-Йорк, 2001. – С. 293-294.

⁶ Грушевський М.С. Автобіографія, 1906 // Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. – К., 1992. – С. 206.

⁷ ЦДАК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 164.

⁸ Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1990. – С. 3.

⁹ Лист В.Липинського до М.Грушевського від 24. 03. 1912. // Листування Михайла Грушевського. – Т. 2. – Київ-Нью-Йорк, 2001. – С. 304.

¹⁰ Ульяновський В. Українська справа Миколи Аркаса і В'ячеслав Липинський (Штрихи до проблеми ролі перших і других осіб в розвитку національної думки) // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – Київ-Філадельфія, 1994. – С. 161-170; Ульяновський В. Микола Аркас, “Історія України-Руси” і Михайло Грушевський // Історія, історіософія, джерелознавство. Історичний збірник. – К.: Інтел, 1996. – С. 161-221; Гирич І. Ще до проблеми “Аркас і Грушевський” // Історія, історіософія, джерелознавство. Історичний збірник. – К., 1996. – С. 221-231; Сарбей В.Г. М.М.Аркас і його “Історія України-Руси” // Український історичний журнал. – 1990. – № 7. – С. 100-113.

¹¹ Грушевський М. [Рецензія] Statut Litewski drugiej redakcyi... Краків, 1900... // ЗНТШ. – 1902. – Т. L. – С. 16-17.

¹² Грушевський М. [Рецензія] Иловайский Д. Смутное время Московского государства... // ЗНТШ. – 1895. – Т. VI. – С. 25-28; Його ж. [Рецензія] Иванов П.А. Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до к. XVI в. Одесса, 1895 // ЗНТШ. – 1896. – Т. IX. – С. 4-9; Його ж. [Рецензія] Лингвистическо-исторические исследования о начатках города Львова..., написал А.С.Петрушевич // ЗНТШ. – 1900. – Т. XXXVII. – С. 10-12.

¹³ Грушевський М. [Рецензія] Prochaska Antoni Dr. Dazenia do unii cerkiewnej za Jagvelly [Przegląd powsz, 1896. VI i VII]... // ЗНТШ. – 1897. – Т. XX. – С. 15.

¹⁴ Грушевський М. [Рецензія] Szlagowski A. Walka o Baltyk... Львів, 1904 // ЗНТШ. – 1906. – Т. LXX. – С. 211; Його ж. [Рецензія] Rapce Fr. Polska i Litwa na przelomie wiekow srednich. Tom 1. K., 1903 // ЗНТШ. – 1907. – T.LXXIX. – С.218-220.

¹⁵ Див. напр.: Грушевський М. [Рецензія] Potkanski K. Krakow przed Piastami. Краків, 1898 // ЗНТШ. – 1898. – Т. XXVI. – С. 6-8.

¹⁶ Вперше опубліковано в: Ульяновський В. Микола Аркас, “Історія України-Руси” і Михайло Грушевський. Додатки. // Історія, історіософія, джерелознавство. Історичний збірник. – К., 1996. – С. 211-212.

¹⁷ Липинський В.М. Аркас. Історія України-Русі. С.-Петербург, 1908. // ЛНВ. – 1908. – Т. XLIII. – С. 307-318.

¹⁸ Тельвак В. Теоретичні проблеми історії в творчій спадщині М.Грушевського – рецензента // Київська старовина. – 2001. – № 5.

¹⁹ Грушевський М. До рецензії д.Липинського [на книжку Аркаса “Історія України”] // ЛНВ. – 1908. – Т. XLIII. – Кн.VIII. – С. 318-324.

²⁰ Вперше опубліковано в: Ульяновський В. Микола Аркас, “Історія України-Руси” і Михайло Грушевський. Додатки. // Історія, історіософія, джерелознавство. Історичний збірник. – К., 1996. – С. 216-217.

²¹ Піснячевський В. Маленький фельетон з хвиль життя / Рада. – 1908. – № 192.

²² Біднов В. Що читати по історії України // Коротенька історіографія України. – Кам'янець-Подільський, 1919. – С. 50.

²³ Грушевський М. На українські теми. Ще про культуру і критику. // ЛНВ. – 1908. – Т. XLIV. – С. 121-136.

²⁴ Липинський В. Ще в справі “Історії України” М.Аркаса / Рада. – 1908. – № 199. – С. 1.

²⁵ Див. напр.: Гоцуляк В.В. М.Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. ХІХ – початок ХХ ст.): історіографія проблеми: Автореф. дис...д-ра іст. наук: 07.00.06 / Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1999. – 32 с; Зашкільняк Л. Методологічні погляди Михайла Грушевського // Україна модерна. – 1999. – Ч.2-3. – С. 233-253; Зашкільняк Леонід. Методологія історії від давнини до сучасності. – Львів: ЛДУ, 1999. – С. 151-152; Тельвак В.В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець ХІХ-початок ХХ століття). Монографія. – Нью-Йорк-Дрогобич, 2002. – С. 157-169.

²⁶ Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової коференції. – Львів, 1994. – С. 13.

²⁷ Iggers G.G. Historiography and Politics in the Twentieth Century // Societies made up of history. Essays in historiography, intellectual history, professionalisation, historical social theory and protoindustrialisation / Ed. by R.Björk, K.Molin. – Edsbruk, 1996. – P.16.

Вікторія Тельвак.

Український неоромантизм в історіографічних поглядах Михайла Грушевського (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).

У статті розглянуто критику М.Грушевським неоромантичних проявів в українській історіографії на прикладі полеміки довкола появи “Історії України-Русі” Миколи Аркаса. Встановлено, що саме в цій дискусії вперше відобразились відмінності в розумінні соціальних функцій історичної науки в середовищі українських інтелектуалів. Зроблено висновок про слушність методологічної позиції М.Грушевського, її відповідність завданням поступу української науки в ХХ ст.

Victoria Telvak.

Ukrainian neoromantism in historiographical opinions of M.Hrushevsky (end of 19th – beginning of 20th c.).

The criticism of neoromantic occurrences in Ukrainian historiography by M.Hrushevsky on the case of polemic about M.Arkas “History of Ukraine-Rus” is examined in the article. It’s determined, that in the discussion reflected differences in understanding of social functions of history as science in the surroundings of Ukrainian intellectuals. The inference is made about the validity of M.Hrushevsky’s methodological position, its adequacy to the goals of progress of Ukrainian science in the 20th c.